

**IZGRADNJA DIGITALNIH ZBIRKI
ODREĐIVANJE I IZBOR KRITERIJA
ZA DIGITALIZACIJU KNJIŽNIČNE GRAĐE**
DEVELOPMENT OF DIGITAL COLLECTIONS
DETERMINING AND CHOOSING THE CRITERIA
FOR DIGITIZATION OF LIBRARY MATERIAL

Radovan Vrana

Odsjek za informacijske znanosti, Katedra za bibliotekarstvo
Filozofski fakultet u Zagrebu
rvrana@ffzg.hr

Sažetak

Utjecaj koji je informacijska tehnologija u posljednjih nekoliko desetljeća imala na razvoj knjižnica poprima konkretne oblike i u sve većem broju digitalnih zbirki u knjižnicama, koje danas čine integralni dio njihovih fondova. Zahvaljujući dostupnoj informacijskoj tehnologiji, u prvom redu osobnim računalima i računalnoj periferiji čija je uloga, između ostalog, nastanak novih jedinica građe u elektroničkom obliku, knjižnice se u sve većem broju odlučuju na pokretanje projekata oblikovanja digitalnih zbirki.

U fazi realizacije oblikovanja digitalnih zbirki posebnu je pažnju potrebno usmjeriti prema kriterijima na temelju kojih se takvi projekti provode. Kriteriji mogu biti brojni i vrlo različiti, te ovisiti o lokalnom kontekstu, a glavni im je cilj pomoći knjižničarima u svim fazama odvijanja projekta (planiranje projekta oblikovanja digitalnih zbirki, digitalizacija građe, obrada digitalizirane građe, uključivanje u fond knjižnice, davanje na korištenje i vrednovanje učinjenog na projektu) s ciljem postizanja kvalitete novonastalih digitalnih zbirki.

Ključne riječi: digitalne zbirke, digitalizacija, kriteriji za selekciju knjižnične građe

Summary

Information technology has had a great impact on the development of library collections over the last two decades. The actual realization of IT support can be observed in growing number of digital collections in libraries worldwide. IT was also an incentive for planning and realization of projects of digital collections development.

The successful implementation of such projects is highly dependant on numerous criteria serving as a guideline for the planning of projects on digital collections development, and at a later stage, realization of the phase of digitization of library material, that will be included in the developing digital collections. The aim of this paper is to point out key issues in development and selection of criteria for selection of library material for digitization.

Keywords: digital collections, digitization, library material selection criteria

Uvod

Knjižnice koje danas posjećujemo i čije zbirke koristimo još uvijek pretežno sadrže tiskanu građu. Ipak, u novije se vrijeme i u Hrvatskoj pojavljuju prve digitalne zbirke dostupne putem interneta, poput Hemeroteke Gradske knjižnice "Franjo Marković" u Križevcima (<http://www.knjiznica-krizevci.hr/hemeroteka/default.asp>) ili Digitalne zavičajne zbirke Gradske knjižnice u Slavonskom Brodu (<http://www.gksb.hr/>). Te su zbirke nastale digitalizacijom tiskane građe, jednim od najpopularnijih postupaka prijenosa građe u digitalni oblik. Kako bi se postupak digitalizacije mogao uspješno provesti, potrebno je slijediti niz koraka čiji je rezultat nastanak, a potom i korištenje digitalne zbirke. To su: planiranje oblikovanja i razvoja digitalne zbirke, prikupljanje građe u elektroničkom obliku koju se kani uvrstiti u digitalnu zbirku ili građe u analognom obliku koju se kani digitalizirati, digitalizacija, obrada građe u digitalnom obliku, njena pohrana na nekom od medija, te upravljanje digitalnom zbirkom tijekom dužeg razdoblja. Ovaj će se rad usmjeriti na razmatranje problema određivanja kriterija za selekciju građe koju se kani digitalizirati, kao i problema što se javljaju u fazi pripreme digitalizacije, koja se smatra jednom od najvažnijih aktivnosti u cjelokupnom procesu oblikovanja digitalne zbirke jer njezini rezultati izravno utječu na strukturu i sadržaj digitalne zbirke.

Oblikovanje digitalnih zbirki

Dosadašnji razvoj knjižničnih fondova karakteriziralo je postojanje zbirki koje je uglavnom činila raznovrsna građa u analognom obliku (knjige, periodika, fotografije, gramofonske ploče, audio kasete i sl.). Pojava hibridnih knjižnica s građom u analognom i digitalnom obliku, a u najnovije vrijeme i sve brojnijih digitalnih knjižnica s isključivo digitalnim zbirkama, rezultirala je porastom potražnje za građom u digitalnom obliku, čiji nastanak nije uvijek bio praćen unaprijed jasno definiranim kriterijima već različitim *ad hoc* rješenjima. No sve je veći broj digitalnih zbirki na internetu nastalih na temelju pomno isplaniranih aktivnosti, popraćenih odgovarajućom dokumentacijom koja daje uvid u ključne točke nastanka digitalne zbirke koju se želi promotriti i/ili istražiti njezin nastanak.

Posve je izvjesno da će broj digitalnih zbirki u svijetu rasti, čime se još više ističe potreba za planiranjem njihova razvoja, pri čemu dolaze do izražaja neka od dobrih svojstava građe u digitalnom obliku, poput njezine fleksibilnosti ili dugoročne vrijednosti, čemu knjižnice posvećuju osobitu pažnju.¹ Dobrim planiranjem nastoje se izbjeći pogreške koje se mogu pojaviti tijekom oblikovanja digitalnih zbirki i koje mogu dovesti do njihova prekida.

Jedan od najvažnijih koraka u oblikovanju bilo koje knjižnične zbirke, postupak je odabira ili selekcije građe koja će činiti zbirku. Odabir kriterija za selekciju građe koju se kani uključiti u neku knjižničnu zbirku inicira niz pitanja,

¹ Smith, Abby. Why digitize? Washington : Council on Library and Information Resources, 1999. <http://www.clir.org/pubs/reports/pub80-smith/pub80.pdf> (2003-11-01)

aktivnosti i postupaka čiji je rezultat integracija odabrane jedinice građe u izvore informacija knjižnice i njenih pratećih usluga.²

Postupak selekcije građe primjenjuje se jednako na građu u analognom obliku, kao i na građu koja je pri svom nastanku već bila pohranjena u digitalnom obliku (takvu građu u literaturi obično prepoznajemo pod nazivom *digitaly born*). Kao što je već istaknuto u uvodu, u ovom će se radu razmotriti samo problemi kriterija za selekciju analogne građe za digitalizaciju.

Kriteriji za odabir građe za digitalizaciju nužni su kako bi se osiguralo da se raspoloživo ograničeno vrijeme i materijalna sredstva angažiraju na projektima digitalizacije najvažnijih zbirki s najvećom vjerojatnošću uspješnog završetka projekta.³ Pritom se može javiti problem gubitka konteksta jedinice građe izdvojene za digitalizaciju.⁴ I taj nam problem ukazuje na potrebu preciznog planiranja oblikovanja digitalnih zbirki, kako bi se u što većoj mjeri očuvale kontekstualne informacije jedinica građe prije, za vrijeme i nakon postupka digitalizacije, a koje mogu doprinijeti povezivanju tek digitalizirane građe s već postojećim digitalnim zbirkama srodnog sadržaja, ali i s postojećim opisima zbirki u analognom obliku. Stoga digitalizacija sve češće postaje integralnim dijelom strategije razvoja knjižničnih fondova, koji treba sagledati u širem kontekstu integracije pojedinih zbirki u ukupni fond knjižnice, službe i usluge.

Preispitujući postupak izgradnje knjižničnih zbirki, Demas napominje kako je digitalna era ukazala na složenost i nesigurnost oblikovanja zbirki. On također smatra da je pri oblikovanju zbirki potrebno razviti kriterije, algoritme i smjernice za donošenje odluka o obliku i sadržaju zbirki.⁵ Opći okvir kojeg Demas predlaže u većem dijelu svoga rada, sadržavao bi sljedeće:

1. Aktivni međuodnos tehnologije i selekcije
 - a) identificirati sadržaj koji ima vrijednost
 - b) ustanoviti prirodu korištenja, potrebnu razinu pristupa i željeni stupanj njegova trajanja
 - c) pronaći format koji će najbolje odgovoriti na postavljene zahtjeve
2. Odnos između selekcije oblika i formata i selekcije sadržaja
 - a) vjernost surogata u odnosu na izvornik
 - b) korisnost (razina i vrsta pristupa)
 - c) trajnost
 - d) sigurnost
 - e) prenosivost
3. Uloga knjižničara u selekciji radi konverzije
 - a) očekivana potražnja
 - b) uočena vrijednost

² Demas, Samuel. What will collection development do? // *Going digital : strategies for access, preservation and conversion of collections to a digital format*. New York; London : The Haworth Press, 1998. Str. 151.

³ Brancolini, Kristine R. Selecting research collections for digitization : applying the Harvard Model. // *Library trends* 48, 4(2000), 783.

⁴ Smith, Abby. Nav. dj., str. 10.

⁵ Demas, Samuel. Nav. dj., str. 154.

4. Metode selekcije i potreba za holističkim pristupom selekciji
 - a) korištenje i trenutno stanje građe – reformatiranje građe koja propada, a za koju postoji iskazana potreba
 - b) lokalni prioriteti – građa za koju postoji jak lokalni interes
 - c) model “klasične bibliografije” – građa se odabire u skladu s tiskanim bibliografijama
 - d) stvaranje tematskih zbirki
 - e) programi temeljeni na žanru
 - f) najvažnija literatura nekog područja

Kriteriji za izbor građe za digitalizaciju

Za početak bilo kojeg projekta digitalizacije potrebno je odrediti njegovu svrhu, odnosno, svrhu oblikovanja digitalne zbirke. U načelu je moguće izdvojiti dvije svrhe zbog kojih se pokreću projekti digitalizacije građe. To su: osiguravanje pristupa građi u digitalnom obliku (*access*) i očuvanje građe od propadanja (*preservation*).

Određivanje svrhe pokretanja projekata digitalizacije građe važno je zbog toga jer ona ujedno određuje i sam pristup digitalizaciji građe s obzirom na predložak (tekst, fotografije i sl.), kriterije za njezin odabir, tehničke uvjete provedbe digitalizacije, oblik pohrane digitalizirane građe i rukovanja građom, oblik i razinu slobode pristupa digitaliziranoj građi itd.

Najvažniji kriterij za digitalizaciju građe stvarna je i dokumentirana potreba korisnika za građom u elektroničkom obliku koja ne postoji u drugom obliku u zajednici korisnika koja iskazuje potrebe za građom ili koja može bolje zadovoljiti potrebe korisnika od one u tiskanom obliku, dostupne u knjižnici.⁶

Kristine Brancolini navodi nekoliko općih kriterija kojima se rukovode stručnjaci u projektima digitalizacije građe. Među njima su: važnost izvora informacija koji se digitalizira, njegovo moguće korištenje, veza s drugim izvorima u zbirkama, format i troškovi.⁷ Pojedini opći kriteriji zapravo predstavljaju tek temelje za razmišljanje o stvarnim kriterijima odabira građe za digitalizaciju, što je u stvari konkretni zadatak svake ustanove, skupine ili pojedinca koji započinju projekt oblikovanja digitalne zbirke što uključuje i postupak digitalizacije. U tom se trenutku također javlja i problem subjektivnog utjecaja na nastanak i odabir pojedinih kriterija, koji svojom primjenom ne omogućuju dobivanje konkretnih objektivnih pokazatelja na temelju kojih bi bilo moguće donijeti konačnu odluku o uključivanju neke jedinice građe u postupak digitalizacije.

Ista autorica predstavlja i niz važnih preduvjeta za pokretanje bilo kojeg projekta oblikovanja digitalnih zbirke:

- autorsko pravo: ima li knjižnica pravo preoblikovati građu i distribuirati je ograničeno ili neograničeno;
- izvorna građa: ima li građa dovoljnu intelektualnu vrijednost da bi opravdala troškove digitalizacije; može li građa izdržati postupak skeniranja; hoće li

⁶ Miller, Rush G. Shaping digital library content. // The journal of academic librarianship 28, 3(2002), 102.

⁷ Brancolini, Kristine R. Nav. dj., str. 786.

se digitalizacijom povećati njezino korištenje; može li potencijal za povezivanje s drugim digitaliziranim izvorima povećati intelektualnu vrijednost građe; hoće li na taj način biti lakše koristiti građu;

- korisnici: tko su potencijalni korisnici; na koje načine će koristiti surogate; koje je metapodatke potrebno stvoriti kako bi unaprijedili korištenje digitalizirane građe.

Kao oblik pomoći pri odlučivanju koju građu uključiti u postupak digitalizacije, K. Brancolini predlaže matricu koja sadrži niz pitanja, na temelju kojih može biti donesena odluka o uključivanju knjižnične građe u postupak digitalizacije (slika u Prilogu).

Matrica prikazana u Prilogu ponajprije predstavlja pomagalo za planiranje postupka digitalizacije, a potom i pomagalo na temelju kojeg je moguće provesti selekciju građe koja će biti digitalizirana. Planiranje je vrlo važna faza projekta oblikovanja digitalnih zbirki, tijekom koje se nastoji predvidjeti moguće probleme koji se mogu pojaviti za vrijeme samog postupka digitalizacije, ali i nakon njega. Nikada nije suvišno ponovno naglasiti da se kvalitetnim planiranjem osigurava neometano odvijanje projekta oblikovanja digitalnih zbirki u skladu s ciljevima postavljenim u projektnoj dokumentaciji.

Za razliku od K. Brancolini, pojedini autori i ustanove, poput Kongresne knjižnice u Washingtonu, nude konkretne kriterije za odabir građe koja će biti digitalizirana:⁸

- vrijednost – prednost ima građa velike vrijednosti kako bi se očuvala te rukovanje izvornikom svelo na najmanju moguću mjeru,
- stanje građe – digitalizira se ona građa koja je već oštećena ili njeno stanje ukazuje na potrebu za digitalizacijom radi očuvanja,
- upotreba – digitalizira se ona građa za kojom postoji velika potražnja,
- karakteristike izvornika – digitalizira se građa u skladu sa svojim formatom i karakteristikama,
- prihvatljivost nastalih digitalnih objekata – kvaliteta objekta, postojanje metoda i tehnologije za očuvanje digitalizacijom ili njihovo testiranje,
- pomoć pri pristupu digitalnim objektima – indeksi, baze podataka se digitaliziraju jer u novom formatu također predstavljaju pomoć.

Postojeća literatura posvećena postupku digitalizacije vrlo često prenosi neposredna iskustva knjižničara u provođenju projekata oblikovanja digitalnih zbirki, koja mogu biti od konkretne pomoći u sličnim projektima.

U svojem radu na temu oblikovanja sadržaja digitalne knjižnice, Rush Miller prenosi iskustva stečena u projektu Sveučilišta Yale u Sjedinjenim Američkim Državama i nekim općeznanstvenim knjižnicama.⁹ On navodi sljedeće kriterije koje je potrebno uzeti u obzir pri oblikovanju digitalne zbirke:

- sadržaj: njegove karakteristike u usporedbi s tiskanom građom, mogućnost nadopunjavanja, problemi trajne pohrane itd.,

⁸ Selection criteria for preservation digital reformatting. <http://lcweb.loc.gov/preserv/prd/presdig/presselection.html> (2003-09-10)

⁹ Miller, Rush G. Nav. dj., str. 98.

- dodana vrijednost: mogućnost većeg pristupa građi, mogućnost pretraživanja, kurentnost građe itd.,
- način predstavljanja građe i funkcionalnost građe: upotrebljivost, funkcije pretraživanja, povezivanje sadržaja itd.,
- tehnička pitanja: softver, hardver, mogućnosti mrežnih preglednika (*browsersa*) itd.,
- licenciranje/poslovni dogovori: prava pristupa, troškovi itd.,
- utjecaj koji ima usluga: potrebe za usavršavanjem, publicitet itd.

Upravljanje digitalnim zbirkama nakon svršetka postupka digitalizacije

Nakon uvrštavanja digitalizirane građe u digitalnu zbirku, ona započinje svoj život kao dio fonda hibridne ili digitalne knjižnice. No, tu ne prestaje briga o njoj. O njoj je potrebno voditi brigu znatno duže nego što su to mnogi stručnjaci kadri predvidjeti. Nije, naime, moguće unaprijed predvidjeti sve oblike korištenja građe u digitalnom obliku, kao i daljnji razvoj tehnologije o kojoj ovisi pristup i korištenje digitalne građe. Ovu fazu možemo nazvati fazom upravljanja digitalnim zbirkama.

Kongresna knjižnica u Washingtonu predstavila je okvir za primjenu smjernica za upravljanje digitalnim podacima, kao dijela ukupne politike upravljanja digitalnim zbirkama.¹⁰

- životni vijek medija,
- uvjeti u kojima se pohranjuju i koriste mediji koji sadrže podatke,
- zahtjevi za softverom i hardverom (potrebni za osiguravanje dugovječnosti i iskoristivosti digitalnih podataka i metapodataka),
- zahtjevi za održavanje radnog procesa,
- automatizirani sustavi za upravljanje digitalnim podacima i metapodacima.

Dakako, upravljanje digitalnim zbirkama iziskuje puno više prostora nego što je to moguće u jednom radu, posvećenom tek dijelu problema koji se javljaju u vezi odabira kriterija za digitalizaciju građe.

Zaključak

Kriterije za odabir građe za digitalizaciju potrebno je neprestano preispitivati. U ovom trenutku ne postoji konačan skup kriterija koji bi bili univerzalno primjenjivi u svim projektima digitalizacije građe. Pri oblikovanju svake digitalne zbirke iznimno je važno voditi računa o:

- stvaranju detaljnog plana razvoja digitalnih zbirki (ekvivalent plana razvoja zbirki u knjižnicama koje svoje fondove temelje na papirnoj građi) i
- dokumentiranju koraka pri oblikovanju digitalnih zbirki.

¹⁰ Life-cycle management of digital data. <http://lcweb.loc.gov/preserv/prd/presdig/preslifecycle.html> (2003-09-10)

Digitalna zbirka može se oblikovati i bez gore navedenih postupaka. No, to znači da je planiranje loše ili nedostavno provedeno pa svi postupci oblikovanja digitalne zbirke nisu dokumentirani. S druge strane, vrijednost dostupne dokumentacije postojećih projekata, u što uključujemo planove i izvještaje odvijanja pojedinih dionica ili cijelog projekta, neprestano se povećava, odnosno može se koristiti kao vrijedan orijentacijski izvor informacija za vlastite projekte.

U ovom su radu izneseni neki od bitnih problema koje je potrebno imati na umu, kada se govori o odabiru građe za digitalizaciju. Jedan od ključnih kriterija svakako je jasno iskazana i dokumentirana potreba korisnika za određenim dijelovima knjižničnog fonda u elektroničkom obliku i on će, uz potrebu za očuvanjem građe, biti glavnim pokretačem projekata oblikovanja digitalnih zbirki.

LITERATURA

Brancolini, Kristine R. Selecting research collections for digitization : applying the Harvard Model. // *Library trends* 48, 4(2000), 783-798.

Demas, Samuel. What will collection development do? // *Going digital : strategies for access, preservation and conversion of collections to a digital format*. New York ; London : The Haworth Press, 1998.

Life-cycle management of digital data.

<http://lcweb.loc.gov/preserv/prd/presdig/preslifecycle.html> (2003-09-10)

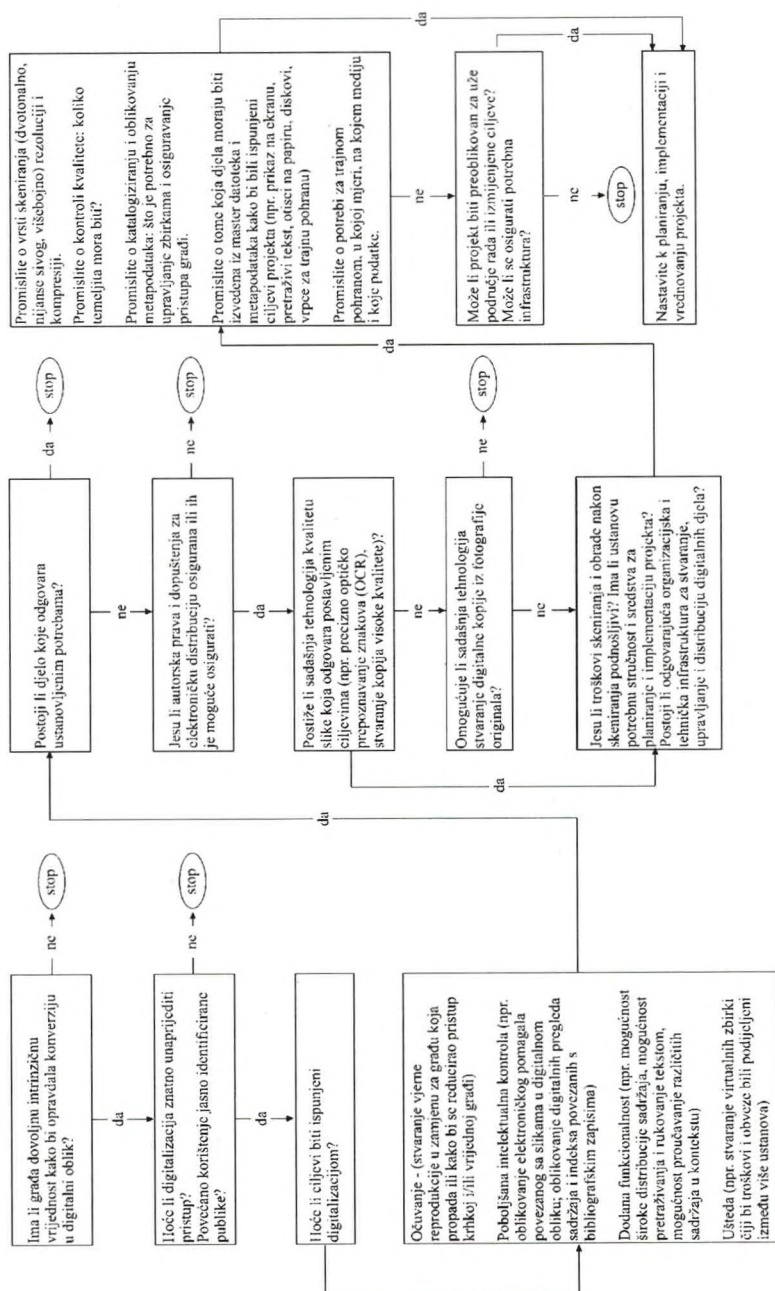
Miller, Rush G. Shaping digital library content. // *The journal of academic librarianship* 28, 3(2002), 97-103.

Selection criteria for preservation digital reformatting.

<http://lcweb.loc.gov/preserv/prd/presdig/pressselection.html> (2003-09-10)

Smith, Abby. Why digitize? Washington : Council on Library and Information Resources, 1999. <http://www.clir.org/pubs/reports/pub80-smith/pub80.pdf> (2003-11-01)

PRILOG

Slika 1. Matrica s pitanjima na temelju kojih se donosi odluka o uključivanju knjižnične građe u postupak digitalizacije

Izvor: Brancolini, Kristine R. Selecting research collections for digitization : applying the Harvard Model. // Library trends 48, 4(2000), 785.